

Netwerken voor God en nageslacht: de familie van Mortagne op prebendenjacht in laatmiddeleeuws Vlaanderen

Uit onderzoek naar de clerus in Vlaanderen tijdens de late middeleeuwen is voldoende gebleken dat er bij de toekenning van kerkelijke ambten praktijken bestonden, die we - zeker vanuit hedendaags perspectief - als misbruiken kunnen beschouwen.¹ In toenemende mate, vooral vanaf de Reformatie, kwam hierop kritiek. Simonie (het kopen van kerkelijke goederen, in het bijzonder ambten), nepotisme (het begunstigen van eigen familieleden) en cumulatie (het combineren van meerdere kerkelijke ambten) waren aan de orde van de dag. Uit de gegevens over de kerkelijke benoemingen kunnen we afleiden dat er een echte koehandel in beneficië bestond. Geestelijken (en hun entourage) leken zich in de eerste plaats door financiële motieven te laten leiden. Om een succesvolle loopbaan uit te bouwen diende een geestelijke bij voorkeur over een goed uitgebouwd netwerk te beschikken. Via dit netwerk werd er druk uitgeoefend op de personen die beneficië konden toekennen. Voor gegevens over de werking van deze netwerken en de soms ingewikkelde constructies die werden opgezet om een kerkelijk ambt te verkrijgen zijn we meestal aangewezen op kerkelijke archieven, zoals het bijzonder rijke archief van het Brugse Sint-Donaaskapittel.² Het is echter niet evident om uit ambtelijke bescheiden conclusies te trekken inzake de mentaliteit of de intenties van de betrokken personen. Daarvoor ontbreekt het helaas aan egodocumenten uit deze periode. Sommige verhalende bronnen, zoals de kroniek van de

1 Zie bijv. voor Brugge: R. DE KEYSER, *Het St. Donaaskapittel te Brugge (1350-1450). Bijdrage tot de studie van de hogere geestelijkheid tijdens de late Middeleeuwen*, onuitgegeven doctoraatsverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, 1972; H. CALLEWIER, *De papen van Brugge. De seculiere clerus in een middeleeuwse wereldstad 1411-1477*, Leuven, 2014.

2 Bewaard in het archief van het bisdom Brugge.

bijzonder kritische Romboud de Doppere³, vormen op dat vlak een welkome aanvulling.

Uitzonderlijk kan er een beroep gedaan worden op archivalia van private personen of families. Het zogenaamde ‘cartularium’ van de adellijke familie van Mortagne, gezegd van Spiere, bewaard in het Rijksarchief Kortrijk⁴, is daar een mooi voorbeeld van. Het bevat voornamelijk afschriften van akten inzake goederenbezit, grotendeels geordend per gemeente. De akten dateren uit de periode 1253-1412, maar voornamelijk uit de tweede helft van de veertiende en het begin van de vijftiende eeuw.⁵ Het register is echter meer dan een verzameling afschriften. Het maakte oorspronkelijk deel uit van een reeks van vier *memorieboeken* van Hendrik van Mortagne, aangelegd vanaf 1404. De overige drie registers bleven niet of slechts in gedeeltelijke afschriften bewaard.⁶ Een onderdeel van het Kortrijkse cartularium heeft betrekking op de verwerving van beneficies voor de zonen van Hendrik, op dat moment één van de machtigste en rijkste personen van het graafschap Vlaanderen. Het cartularium geeft op die manier een unieke inkt op de ‘prebendenjacht’ tijdens de late middeleeuwen.⁷

3 H. CALLEWIER, ‘Leven en werk van Rombout de Doppere’, in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, 150 (2013), p. 219-244.

4 KORTRIJK, *Rijksarchief*, Fonds Colens, nr. 457/1. Er is een toegang op steekkaarten van Alphonse Verkooren beschikbaar (nr. 457/2). De benaming ‘cartularium van de heren van Spiere’ is misleidend, aangezien het register niks te maken heeft met het dorp Spiere, in het zuiden van West-Vlaanderen. Het zit bovendien niet op zijn plaats in het archief van de kasselrij Kortrijk, waartoe de meeste overige stukken van het Fonds Colens behoren. Volgens een notitie op het voorblad behoorde het in 1674 toe aan de heer van Sainghin (Noord-Frankrijk), één van de heerlijkheden die in het cartularium aan bod komen. In 1852 werd het vanuit het Rijksarchief Namen, waar het deel uitmaakte van het archief van de provinciale Raad van Namen, overgebracht naar de verzameling *manuscripts divers* van het Algemeen Rijksarchief. Het is onduidelijk wanneer het werd gevoegd bij het Fonds Colens. Vermoedelijk diende het in de zeventiende eeuw als bewijsstuk in een proces, wat ook bevestigd wordt door de aanwezigheid van afschriften van dit en van gelijkaardige registers in het archief van het Parlement van Vlaanderen in Dowaaï n.a.v. een proces voor de Grote Raad van Mechelen, ca. 1660-1670: F. BRASSART, ‘Registres-mémoriaux d’un ancien Gouverneur de la Flandre-Wallonne Henri de Mortagne dit d’Espière 1384-1411’, in: *Souvenirs de la Flandre Wallonne*, 6 (1866), p. 81-96, 7 (1867), p. 75-86.

5 Na f. 255 is ook een originele brief van 22 november 1413 van Willem van den Houte aan Hendrik van Mortagne ingenaaid.

6 BRASSART, ‘Registres-mémoriaux’, passim.

7 Met dank aan Paul Trio (KU Leuven-Kulak) en Jan Dumolyn (UGent) voor hun commentaar bij eerdere versies van dit artikel en Jan Van Acker (Abdijmuseum Ten Duijnen Koksijde), die wees op de onderzoeksmogelijkheden van het cartularium.

Bovendien stelt zich de vraag of we het register louter als een cartularium, dan wel als een ‘memorieboek’⁸ moeten beschouwen. Enerzijds lijkt het een plaats te hebben tussen stukken als het befaamde memoriaal van Simon de Rikelike, vrijlaat uit Sint-Pieters bij Brugge (1323-1336)⁹, of het financieel handboek van de Gentse patriciër Simon Borluut (1450-1463)¹⁰. Het verschilt daar anderzijds van, omdat het cartularium in tegenstelling tot voornoemde bronnen eerder statisch dan dynamisch was, in die zin dat het in een relatief korte periode werd opgesteld, maar vooral omdat het meer is dan een louter beheersdocument. Samen met de drie niet-bewaarde registers vormde het een reeks ‘memorieboeken’ in de letterlijke zin van het woord. Zoals hierna zal worden aangetoond dienden ze als een blijvende getuigenis van de rijke loopbaan en de status van een laatmiddeleeuwse edelman. In die zin vertoont het cartularium gelijkenissen met het befaamde register van Jan van Dadizeele, dat recent nog voorwerp was van onderzoek.¹¹

In deze bijdrage gaan we eerst en vooral dieper in op de indrukwekkende carrière van Hendrik van Mortagne. Vervolgens worden de pogingen van Hendrik om zijn zonen prebenden te bezorgen toegelicht. Waren zijn *démarches* gebruikelijk of kwam er ook kritiek op deze praktijken? Tot slot maken we een bilan op: we onderzoeken of Hendrik geslaagd is in zijn opzet en wat de rol van het zogenaamde cartularium hierin was.

8 Deze term wordt voor diverse soorten registers gebruikt. Zo worden ook registers met herdenkingsdiensten voor overledenen als memorieboeken aangeduid, terwijl bijv. de memorieboeken van de stad Gent (1301-1737) eerder een vorm van stadskronieken zijn.

9 J. DE SMET, *Het memoriaal van Simon de Rikelike, vrijlaat te St. Pieters-op-den-Dijk*, Brussel, 1933 (Commission royale d’histoire. Publications in 8°, 44).

10 M. BOONE, ‘De discrete charmes van het burgerbestaan in Gent rond het midden van de vijftiende eeuw: het financieel handboek van Simon Borluut (1450-1463)’, in: *Bijdragen tot de Geschiedenis*, 81 (1998), p. 99-113.

11 F. BUYLAERT & J. HAEMERS, ‘Record keeping and status performance in the early modern Low Countries’, in: *Past and Present*, 2016, supplement 11, p. 131-150. Zie daar ook voor literatuur over vergelijkbare bronnen, zoals de Italiaanse ‘ricordanze’ of de Franse ‘livres de raison’, die eerder als familiechronieken kunnen beschouwd worden.

EDELMAN EN TOPAMBTENAAR: DE SUCCESVOLLE LOOPBAAN
VAN HENDRIK VAN MORTAGNE

De familie van Mortagne dankt haar naam aan de gelijknamige plaats, gelegen aan de monding van de Schelde en de Scarpe, in het huidige Noord-Frankrijk, ongeveer 20 kilometer ten zuiden van Doornik. De heren van Mortagne waren ook burggraven van Doornik. Een telg van deze familie, Rogier van Mortagne (1247-1275), was de eerste heer van Spiere.¹² Diens kleinzoon Alard I van Mortagne, heer van Spiere, was een opmerkelijke figuur. In 1350-1351 kwam hij in conflict met de Kortrijkse schepenen, waarbij hij o.a. een Kortrijkse bode de papieren boodschap die deze hem bracht ter plaatse liet opeten.¹³ Alard werd hiervoor door de graaf zwaar gestraft. Later koos hij samen met graaf Lodewijk van Male de zijde van de Franse koning. Uiteindelijk werd hij door de Kortrijkzanen gevangen genomen en in 1351 in Kortrijk onthoofd.

Alard I werd als heer van Spiere opgevolgd door Alard II, die echter al vóór 1386 overleed. De sterke man van de familie werd duidelijk diens broer, ridder Hendrik van Mortagne (° ca. 1347-1414)¹⁵. Hij was weliswaar geen heer van Spiere, maar toch vinden we hem in de bronnen terug als ‘van Spiere’ (de l’Espierres of d’Espierre). Eind veertiende eeuw verwierf hij de heerlijkheden Linselles en Blaton, resp. in het huidige Noord-Frankrijk en Henegouwen. Op dat moment had hij al een indrukwekkende staat van dienst als vorstelijk ambtenaar.¹⁶ Hij bekleedde aanvankelijk het ambt

12 R. CASTELAIN, ‘De heren van Spiere en het Hoge Hof van Spiere (13e-16e eeuw)’, in: *De Leiegouw*, 46 (2004), p. 293-305. De familie wordt ook vermeld in: F. BUYLAERT, *Repertorium van de Vlaamse adel (ca. 1350-ca. 1500)* (Historische Monografieën Vlaanderen, 1), Gent, 2011, p. 509-511.

13 H. LOWAGIE, *Met brieven van de wet. Een studie van het stedelijk briefverkeer in het laatmiddeleeuwse graafschap Vlaanderen*, onuitgegeven doctoraatsverhandeling, Universiteit Gent, 2011, p. 59-60; F. BUYLAERT, *Eeuwen van ambitie: de adel in laatmiddeleeuws Vlaanderen* (Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, nr. 21), Brussel, 2010, p. 252.

15 Op het moment van zijn huwelijk op 10 mei 1384 was Hendrik van Mortagne 37 jaar: BRASSART, ‘Registres-mémoriaux’, p. 84.

16 Zie ook de beknopte biografie in: D. LAUWERS, *De leden van de Raad van Vlaanderen onder Jan zonder Vrees (1405-1419)*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Universiteit Gent, 1999, p. 56-58, en S. VOLCKAERT, *De functionarissen bij de Raad van Vlaanderen (1386-1404). Een onderzoek naar de sociale invloeden bij de samenstelling van de Raad*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Universiteit Gent, 1994, p. 81-83.

Afgietsel van het zegel van Hendrik van Mortagne uit 1406
(ALGEMEEN RIJKSARCHIEF, *Verzameling zegelafgietsels*, nr. 12938)¹⁴

van kapitein van Brugge en het Vrije. In 1381 was hij ruwaard van Ieper.¹⁷ Deze functies wijzen op een rol als militair bevelhebber van de graaf, in een periode waarin de Vlaamse steden, onder leiding van Gent, in opstand kwamen tegen hun vorst.¹⁸ In 1383 werd Hendrik baljuw in Aire-sur-la-Lys.¹⁹ Na het overlijden van

14 Het originele zegel hangt aan een oorkonde van het Sint-Janshospitaal van Brugge, bewaard in het OCMW-archief van Brugge.

17 RIJSEL, *Archives Départementales du Nord*, B 3238.

18 De zogenaamde 'Gentse Opstand' wordt van 1379 tot 1385 gesitueerd; Zie bijv. over het beleg van Ieper (1383), waar Hendrik van Spiere ruwaard is geweest: P. TRIO & W. SIMONS, 'Achtergronden bij het ontstaan van de tuindagprocessie: bronnen en situering', in R. VINCKIER (red.), *Ieper Tuindag. Zesde Eeuwfeest*, Ieper, 1983, p. 107 e.v.

19 Op 14 februari 1384 wordt hij nog in deze hoedanigheid vermeld: RIJSEL, *Archives Départementales du Nord*, B 1023.

graaf Lodewijk van Male schopte hij het tot één van de topambtenaren van hertog Filips de Stoute. Al op 17 oktober 1384 wordt hij vermeld als raadsheer van de hertog. In die hoedanigheid trok hij naar Orchies om steun te zoeken voor de inhuldiging van de hertog als graaf van Vlaanderen.²⁰ Hendrik maakte verder carrière als raadsheer van de audiëntie en van de Raad van Vlaanderen, ten laatste vanaf 1386. Vanaf dat moment woonde hij in Rijsel. In 1391 kwam het er tot een conflict omdat Hendrik de suppoosten en de clerici van de proost van het Sint-Pieterskapittel zou beledigd hebben.²¹ In 1394-1395 ondernam hij diverse missies naar Mechelen, Antwerpen, Namen, Saint-Omer, Hesdin en Brussel, o.a. in verband met het huwelijk van de dochters van de hertog.²² In 1405 werd hij gouverneur van Waals-Vlaanderen (aangeduid als Rijsel, Dowaaï en Orchies),²³ een functie die hij behield tot ca. 1410-1411. In 1402 kreeg hij zijn ontslag als lid van de raadkamer, maar ook in latere bronnen komt hij nog voor als raadsheer van de Bourgondische hertog.²⁴ In 1406 is hij één van de ambassadeurs van de hertog die de onderhandelingen tussen de Franse en de Engelse kroon in goede banen moet leiden. Eerder maakte hij in 1400 deel uit van een delegatie van de Bourgondische hertog bij de Engelse koning.²⁵ Hij overleed op 1 november 1414. De begrafenis gebeurde in de Sint-Pieterskerk in Rijsel, waar een grafmonument werd opgericht.²⁶

In zekere zin kan Hendrik van Mortagne als een ‘overlever’ van de oude Vlaamse adel beschouwd worden. Veel oude geslachten, niet

20 RIJSEL, *Archives Départementales du Nord*, B 1150.

21 RIJSEL, *Archives Départementales du Nord*, B 1074.

22 RIJSEL, *Archives Départementales du Nord*, B 1865.

23 In 1369 waren Rijsel, Dowaaï en Orchies door de Franse koning teruggegeven aan de graaf van Vlaanderen n.a.v. het huwelijk van Margareta van Male met Filips de Stoute. Het gouverneurschap vond zijn oorsprong in het soeverein-baljuwschap van dit gebied, waartoe oorspronkelijk ook het Doornikse en Mortagne behoorden. Onder de Bourgondische hertogen waren de opdrachten en bevoegdheden, verbonden aan dit ambt, niet enkel van gerechtelijke, maar ook van militaire aard: J. FOU CART, *Une Institution Baillivale Française en Flandre. La gouvernance du souverain bailliage de Lille-Douai-Orchies Mortagne et Tournais*, Rijsel, 1937, p. 79 e.v.

24 O.a. in 1408-1409: RIJSEL, *Archives Départementales du Nord*, B 1885.

25 RIJSEL, *Archives Départementales du Nord*, B 538.

26 R. CASTELAIN, ‘De heren van Spiere’, p. 301-302; T. LEURIDAN, *Histoire de Lilles*, Rijsel, 1883, p. 6-9; E. HAUTCOEUR (ed.), *Documents liturgiques et nécrologiques de l’église collégiale de Saint-Pierre de Lille*, Rijsel, 1895, p. 326. In de Sint-Pie-

in het minst burggravenfamilies als de familie van Mortagne, verdwenen tijdens de late middeleeuwen naar de achtergrond. Deze zogenaamde ‘crisis’ van de Vlaamse adel wordt in recent onderzoek sterk gerelativeerd.²⁷ Het ambt van baljuw, dat de burggraaf was komen te verdringen, veronderstelde immers ook een investering voor de bekleeder ervan. Hendrik van Mortagne belichaamt deze evolutie.²⁸ Als lid van de oude adel maakte hij carrière op basis van bewezen diensten als ruwaard en baljuw. Als ambtenaar zocht hij een plaats in het proces van staatsvorming, dat onder de laatste graven van Vlaanderen op gang kwam, maar zich vooral onder de Bourgondische hertogen manifesteerde.²⁹ Bij zijn ‘doorbraak’ en benoeming tot raadsheer van de hertog in 1384, was hij met zijn 37 lentes relatief jong. Gedurende ongeveer dertig jaar zou hij nog meedraaien aan de top van de hertogelijke administratie.

DE ZORG VOOR HET NAGESLACHT

Op 27 april 1404 stierf de Bourgondische hertog Filips de Stoute op 62-jarige leeftijd. Zijn overlijden moet heel wat hebben losgemaakt bij Hendrik van Mortagne. Hij had immers een groot deel van zijn leven de hertog gediend en dankzij Filips een mooie loopbaan uitgebouwd. Wat meer was, de overleden hertog was een generatiegenoot van de toen 57-jarige Hendrik van Mortagne. Het stemde die laatste tot bezinning over de vergankelijkheid van het menselijke bestaan. Over enkele jaren was het wellicht zijn beurt om het tijdelijke voor het eeuwige te verwisselen. Die bedenking gaf aanleiding tot de redactie van de memorieboeken, zo schrijft Hendrik eigenhandig in het eerste register. De aanleg ervan vat hij aan op 27 mei 1404, precies een maand na het heengaan van de Bourgondische hertog. Met dat recente overlijden in het ach-

terskerk had Hendrik eerder de H.-Geestkapel laten optrekken: E. HAUTCOEUR, *Histoire de l'église collégiale et du chapitre de Saint-Pierre de Lille*, dl. II, Rijsel, 1899, p. 118.

27 BUYLAERT, *Eeuwen van ambitie*, p. 298.

28 Over de Vlaamse adel en het staatsvormingsproces, zie BUYLAERT, *Eeuwen van ambitie*, p. 185-248.

29 J. BUNTINX, *De audiëntie van de graven van Vlaanderen. Studie over het centraal grafelijk recht (c. 1330-c. 1409)*, Brussel, 1949 (Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie, Klasse der Letteren, jaargang XL, nr. 10), p. 93-97.

terhoofd schrijft hij: ... *et véant que la mort ne esparaingé aucun, et veullans pour ce pourvoir à mon pouvoir et remonstrer cy en escripts, le plus clerment que je puis, avant que la mort m'avance, mon propre estat, affin que ceulx qui me viveront de mes remanant et hoirs puissent estre loyalement et bien informé de cellu mon estat, pour les grans doubtés et prieux éviter en temps advenir ...*³⁰

Over de bedoeling van de vier memorieboeken kan dus weinig twijfel bestaan. Hendrik stelde ze vooral op in functie van zijn nageslacht. Enerzijds wilde hij dat zijn 'erfenis' in de brede zin van het woord, nl. de status die hij had verworven tijdens zijn succesvolle leven, zou afstralen op zijn nageslacht. Anderzijds hadden de memorieboeken ook een praktisch nut, nl. onenigheid over zijn materiële nalatenschap tussen zijn erfgenamen vermijden. Die bezorgdheid was ook ingegeven door de voorlopig onzekere toekomst van zijn adellijke nageslacht. Voor een edelman als Hendrik van Mortagne was het immers niet voldoende om zelf een geslaagd leven achter de rug te hebben. Zijn verworven kapitaal, zowel op financieel als sociaal vlak, moesten zijn nakomelingen op zijn minst in stand houden.³¹ Door zijn late huwelijk, op 37-jarige leeftijd met Katerina Parole, waren al zijn kinderen nog minderjarig. Drie zonen en drie dochters had zijn vrouw hem geschonken. Een dochter overleed echter bij de geboorte. Ook de oudste dochter, Marie, stierf op jonge leeftijd.³² De tweede dochter, Jaquemie verging het niet veel beter. Vanaf 1402 werd ze het hof gemaakt door Arend van der Beerst. Aanvankelijk zag Hendrik geen goede partij in deze edelman. Een grondige doorlichting van zijn financiële toestand wees uit dat Van der Beerst weliswaar goed verdiende, maar niet voldoende om zich te binden aan één van de machtigste en rijkste families van het graafschap. Pas na drie jaar stemde hij in met het huwelijk, na bemiddeling

30 BRASSART, 'Registres-mémoriaux', p. 84.

31 Zie hierover BUYLAERT, *Eeuwen van ambitie*, p. 58 e.v.

32 Volgens VOLCKAERT, *De functionarissen*, p. 83, heette de oudste dochter van Hendrik niet Marie maar Anne. Ze was gehuwd met Gerard du Chastel de la Howardries en overleed op 20 februari 1408. Deze auteur baseert zich hiervoor op foutieve gegevens in L.J.J. VAN DER VYNCKT, *Recueil des recherches* (hs. in de Universiteitsbibliotheek Gent). Anne was echter de dochter van Gerard, en bijgevolg een nicht van Hendrik. Ze huwde pas in 1430: LEURIDAN, *Histoire de Linselles*, p. 9.

van de voormalige souverain-baljuw van Vlaanderen en wellicht ook na tussenkost van de hertogin. Het huwelijk vond plaats in Rijsel op 10 februari 1405. Het noodlot sloeg echter toe: exact zes maanden later overleed Jacquemine.³³

De hoop van Hendrik rustte dus op de schouders van zijn drie zonen, die zijn bloedlijn zouden verderzetten. Guy, Alard en Roland hadden allen als kind - wellicht op de minimumleeftijd van zeven jaar - de tonsuur ontvangen. Niet dat Hendrik verwachtte dat ze alle drie een kerkelijke carrière zouden uitbouwen. De tonsuur was strategisch gezien een goede keuze. De kruinschering, die geen eigenlijke kerkelijke wijding was, bracht weinig tot geen verplichtingen met zich mee. Een huwelijk en een lekenbestaan behoorden nog altijd tot de mogelijkheid. Terzelfdertijd werden de zonen door hun tonsuur als clerici beschouwd en waren ze in de mogelijkheid om beneficiës te verwerven. Deze beneficiës konden tijdens hun studentenjaren als “studiebeurzen” worden aangewend. Voor het geval er één van de zonen definitief voor een kerkelijk leven zou kiezen kon het de start van een mooie loopbaan betekenen. Een dergelijk scenario was wellicht te verkiezen indien alle drie de mannelijke erfgenamen Hendrik zouden overleven. Dan zouden ze wel elk aanspraak kunnen maken op een deel van de erfenis, maar aangezien de geestelijke geen wettelijke erfgenamen mocht hebben, vloeide zijn geërfde leenbezit terug naar de familie.³⁴ Het hebben van een familielid in een vooraanstaande religieuze instelling, zoals een kapittel, kon bovendien het prestige van de familie verhogen en het netwerk ten goede komen.³⁵

De eerste sporen van de prebendenjacht van de familie vinden we terug in 1394. Hendrik van Mortagne slaagde erin zijn twee oudste zonen, die toen allebei zeker minder dan tien jaar oud wa-

33 J. VANBOSSSELE, ‘Het kortstondige huwelijk van Jacqueline van Mortagne 1405’, in *De Leiegouw*, 36 (1994), p. 139-148; BUYLAERT, *Eeuwen van ambitie*, p. 104.

34 Een seculier geestelijke kon weliswaar zonder bijzondere voorwaarden zelf lenen en andere goederen erven, zie bijv.: R. OPSOMMER, “Omme dat leengoed es thoochste dinc van der weerlt”. *Het leenrecht in Vlaanderen in de 14de en 15de eeuw*, Brussel, 1995 (Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën. Studia, 60), p. 334.

35 BUYLAERT, *Eeuwen van ambitie*, p. 73-74.

ren³⁶, op de pauselijke *rotulus* of rol te plaatsen. Hierdoor werden ze door paus Benedictus XIII in het vooruitzicht gesteld van een kanunniksprebende (*canonicatus sub expectatione prebendae*). Guy kon aanspraak maken op een beneficium in het Sint-Donaaskapittel in Brugge of het Sint-Pieterskapittel in Rijsel. Alard kon zich opmaken voor een zitje in het Sint-Walburgakapittel in Veurne.³⁷ Deze gunst dankte Hendrik van Mortagne wellicht aan de invloed van zijn broodheer, de hertog van Bourgondië, bij de paus van Avignon. We mogen echter veronderstellen dat beide zonen de beneficies nooit daadwerkelijk in bezit hebben genomen. Dergelijke pauselijke 'expectanties' waren namelijk allesbehalve een garantie op benoeming, zeker tijdens het Westers Schisma. Bovendien verzwakte de positie van de paus van Avignon na 1394, onder meer door het wegvallen van de steun van de Bourgondische hertog.³⁸

Hendrik had duidelijk een plan voor zijn nageslacht. Een goede opleiding maakte daar deel van uit. Zelf had Hendrik van Mortagne geen universitaire studies gevolgd, maar hij beseftte als geen ander dat de verdere professionalisering van de ambtenarij onvermijdelijk was. Een adellijke titel volstond an sich niet langer om in dienst te treden van de hertog. De staatsvorming van het Bourgondische rijk veronderstelde in toenemende mate goed opgeleide ambtenaren. Daarom zond Hendrik zijn zonen naar de universiteiten van Parijs, voor een algemene *artes*opleiding, en van Orléans, voor een bijkomende studie in het burgerlijk recht. Op die manier werden de zonen van Hendrik klaargestoomd voor een ambtenarenbestaan.

In 1400 verdeelden Hendrik van Spiere en zijn echtgenote een eerste maal hun eigendommen over hun kinderen.³⁹ Ze kregen o.a. goederen in Waarschoot, Lambersart, Alveringem, Frelinghien,

36 Wellicht werd Guy geboren ca. 1385-1386 en Alard ca. 1386-1387.

37 H. NÉLIS, 'Faveurs bénéficiales', in: *Revue d'histoire ecclésiastique*, 28 (1932), p. 317.

38 DE KEYSER, *Het St. Donaaskapittel te Brugge*, dl. I, p. 101 e.v. en P. TRIO, 'Financing of University Students in the Middle Ages: a New Orientation', in: *History of Universities*, 4 (1984), p. 4. Zie hierover ook het standaardwerk van G. VAN ASSEL-DONK, *De Nederlanden en het Westers Schisma (tot 1398)*, Utrecht-Nijmegen, 1955, p. 64-98.

39 KORTRIJK, *Rijksarchief*, Fonds Colens, nr. 457/1, f. 249r.

Wervik, Eggewaartskapelle en Rekkem toegewezen. Dat belette Hendrik niet verder op zoek te gaan naar studiebeurzen voor zijn zonen. De oudste zoon Guy werd op 2 juni 1401 *personatus* in Deinze op voordracht van Robert van Leeuwergem, heer van Mere en Gijzegem. Toen bleek dat de voordracht formeel niet helemaal in orde was, nam Hendrik van Mortagne contact op met het bisdom Doornik om het een en ander recht te zetten.⁴⁰ Het ‘personaatschap’ van Deinze was erg geschikt als studiebeurs voor Guy, op dat ogenblik student in Parijs. Als *personatus* was Guy weliswaar in naam pastoor in Deinze, maar had hij de toelating om de vervulling van de ambtelijke plichten aan een andere geestelijke over te laten. Guy werd echter de nagel aan de doods-kist van zijn vader. Hij was een slechte student, misdroeg zich ‘tegenover mannen en vrouwen’, blonk uit in losbandig gedrag, verkocht zijn boeken en zijn kleren, en maakte schulden bij vrienden van Hendrik. Die weigerde echter de schulden terug te betalen, omdat hij vreesde dat de jongere broers het slechte voorbeeld van Guy zouden volgen, of dat hun erfenis zou belast worden door het wangedrag van het *enfant terrible* van de familie.⁴¹ In 1407 verzaakte Guy, na zijn studies in Orléans ondertussen *baccalaureus* in het burgerlijk recht, aan het beneficie van *personatus* in Deinze, ten voordele van zijn jongste broer Roland. Het was wellicht ook het einde van de kortstondige kerkelijke carrière van Guy. De titel van ridder droeg hij zeker al in 1410.⁴² Bij de verdere verdeling van het familiale patrimonium werden hem zoals gebruikelijk als oudste zoon het meeste (leen)goederen toegewezen.⁴³ Zo werd hij in opvolging van zijn vader heer van Linselles en van Blaton.⁴⁴

40 KORTRIJK, *Rijksarchieff*, Fonds Colens, nr. 457/1, f. 63v.

41 BRASSART, ‘Registres-mémoriaux’, p. 88.

42 KORTRIJK, *Rijksarchieff*, Fonds Colens, nr. 457/1, f. 65r, 158r.

43 Zie hierover: OPSOMMER, “*Omme dat leengoed es thoochste dinc van der weerelt*”, p. 273 e.v.

44 LEURIDAN, *Histoire de Linselles*, p. 8-9. In 1409 werden de goederen van Katherine Parole onder Guy, Alard en Roland verdeeld: KORTRIJK, *Rijksarchieff*, Fonds Colens, nr. 457/1, f. 156r, 157v, 257r.

Nog in maart 1412 verkocht hij een leen in Rekkem, waarvan zijn vader nog het vruchtgebruik had.⁴⁵

EEN PREBENDE VOOR ALARD

De tweede zoon, Alard, leek op het eerste gezicht het door zijn vader uitgestippelde carrièrepad plichtsbewust te volgen. Ten laatste in 1404 - ongeveer op achttienjarige leeftijd - was hij kanunnik in het Sint-Salvatorkapittel in Harelbeke. In dat jaar had de proost van hetzelfde kapittel tegen hem een proces aangespannen.⁴⁶ Het onderwerp van het proces is niet bekend, maar wellicht waren er problemen met zijn prebende. Hendrik van Mortagne richtte in 1406 dan maar zijn pijlen op het Brugse Sint-Donaaskapittel. Dit kapittel was het meest prestigieuze in het graafschap. Het telde maar liefst 31 prebenden, met een aardig inkomen, en het stond onder sterke invloed van de Bourgondische hertog, waar Hendrik als raadsheer uiteraard een zeer goede band mee had. De kanunniken werden namelijk in de meeste gevallen benoemd door de proost, een vertrouweling en raadsheer van de hertog. Het kwam er dus op aan om via de hertog druk uit te oefenen op de proost.⁴⁷

Op 22 juni 1406 richtte de Bourgondische hertog Jan zonder Vrees zich in een schrijven aan de proost van het Sint-Donaaskapittel, Boudewijn van der Nieppe. Daarin zette hij uiteen dat Hendrik van Mortagne zowel hem als zijn vader, hertog Filips de Stoute, grote diensten had bewezen en een indrukwekkende staat van dienst had als raadsheer, en dat deze Hendrik een groot belang hechtte aan de studies van zijn kinderen. Daarom verzocht de hertog de proost om de eerste prebende die in het Sint-Donaaskapittel zou vrijkomen, door overlijden of op een andere manier, en die de proost mocht begeben, toe te wijzen aan Alard, zoon van Hendrik en rechtenstudent in Orléans. Zes dagen later, op 28 juni, schreef de Franse koning Karel VI, een gelijkaardige brief naar de Brugse proost. Daarin werd de proost verzocht om het verzoek van de

45 Dat leen was al in 1388, op minderjarige leeftijd, in zijn bezit gekomen: KORTRIJK, *Rijksarchief*, Fonds Colens, nr. 457/1, f. 80r-81r.

46 GENT, *Rijksarchief*, Archief van de Raad van Vlaanderen, nr. 2334, f. 72r-v.

47 DE KEYSER, *Het St. Donaaskapittel te Brugge*, dl. I, p. 135.

hertog, neef van de koning, in te willigen. Hendrik van Mortagne had namelijk ook de Franse vorst al heel wat diensten bewezen en zou dat in de toekomst hopelijk blijven doen.⁴⁸

De twee brieven misten hun effect niet. Enkele maanden later, op 6 september, benoemde proost Boudewijn, die als raadsheer ongetwijfeld Hendrik van Mortagne goed moet gekend hebben, diens zoon Alard tot kanunnik in het Sint-Donaaskapittel. De prebende was vrijgekomen door het overlijden van Johannes Moer. Alard van Spiere kon zelf niet aanwezig zijn op de ceremonie, aangezien hij studeerde in Orléans. Pieter de Rudder (*Petrus Militis*), zelf kanunnik in het Sint-Donaaskapittel, mocht daarom als *procurator* de prebende en bijhorende zetel in het koor in ontvangst nemen.⁴⁹ De Rudder was de geschikte persoon om de belangen van de familie Van Spiere in Brugge te behartigen. Hij resideerde in Brugge, maar was goed vertrouwd met het Bourgondische hof. Enkele jaren later zou hij zelfs optreden als secretaris van de hertog. Als keizerlijk en pauselijk notaris had hij wellicht ook een zekere reputatie opgebouwd.⁵⁰

De dag van de benoeming van Alard schrijft Pieter de Rudder vanuit Brugge naar zijn opdrachtgever, Hendrik van Spiere:

Wel moghende lieve ende werde heere, vacerende de provende van Sinte Donas bi der doot, van den heere Jan den Moor, wies ziele God ghenadich zij, mijn heere de proost, ende mijn vrouwe van den Gruuthuse, zijn heden comen in capittle, ende daer bi al den consente, van capitle, ende met groter bliscap van hemlieden, zo es Alaerd u zone voorsien, ende in possesien paisivel van der voorseide provende, ende ic over hem, ende heift mijn vrouwe voorseit, heden in den coor de homesse ghedaen zijnghen, van salve, ten love Gods, ende van onser Vrouwen, ende daertoe den ghesellen van den college, ghegheven iii lb. par. in de cedulle hier in besloten, ghescreven staet. Ic zende u nu weder uwe procuratie, ende al datter mede ghedaen es, in dese busse, ende danke Gode dat hier toe commen es. Ic

48 KORTRIJK, *Rijksarchief*, Fonds Colens, nr. 457/1, f. 67r.

49 KORTRIJK, *Rijksarchief*, Fonds Colens, nr. 457/1, f. 68r.

50 Zie CALLEWIER, *De papen van Brugge*, prosopografische databank op CD-rom.

*hope, dat ghi cortelicx te Brugghen commen zult, ende danne suldi horen, hoe eerlike u zone, in possessien ontfaen es, lieve ende werde heere, ghebiet over mij altoos, God onse heere moete u bewaren in ziele ende in live, ghescreven te Brugghen den vi^{ten} van september.*⁵¹

Pieter de Rudder maakte ook een afrekening van de gemaakte kosten bij het ontvangen van de prebende. Deze waren betaald door de hierboven vermelde *vrouwe van den Gruuthuse*, waarmee Agnes van Mortagne, erfdame van Spiere en nicht van Hendrik, bedoeld werd.⁵² Agnes vertegenwoordigde de familie bij de ceremonie en liet bij die gelegenheid ook een mis zingen door het koor van de Sint-Donaaskerk. Daarnaast waren er betalingen aan de kanniken en de lagere functionarissen van het kapittel. De kanniken werden samen bedacht met twintig lb. par., de kapittelklerk, roedragers, kloklouder en andere kerkbedienden ontvingen bedragen tussen de zes s. en twee lb. par. Alles samen kostte de benoeming aan de familie van Spiere het niet onaardige bedrag van 33 lb. 18 s. par. Deze som vertegenwoordigde begin vijftiende eeuw bijna een half jaarloon van een Brugse meester-timmerman.⁵³ Gaat het hier om verplichte uitgaven, of eerder om betalingen om in de gunst te komen van de geestelijkheid van de Sint-Donaaskerk?⁵⁴

Hendrik van Spiere leek geslaagd in zijn opzet, het bekomen van een studiebeurs voor zijn zoon. Toch was hij niet helemaal tevreden met de prebende. Het beneficium was namelijk voorbehouden aan een priester. Zijn nog jonge zoon kon nooit volwaardig bezit nemen van de prebende en er de bijhorende inkomsten van ont-

51 KORTRIJK, *Rijksarchief*, Fonds Colens, nr. 457/1, f. 68v.

52 Agnes van Mortagne was het enige kind van Alard II van Mortagne, broer van Hendrik. Na het overlijden van haar eerste echtgenoot Gerard van Halewijn, heer van Lichtervelde, hertrouwde ze op 24 april 1389 met Jan van Gruuthuse. Als gevolg van dit huwelijk kwam Spiere in handen van de familie van Gruuthuse, die zich heren van Spiere mochten noemen. Agnes overleed in Brugge in 1438 en was de grootmoeder van Lodewijk van Gruuthuse: BUYLAERT, *Repertorium van de Vlaamse adel*, p. 138-139. In BUNTINX, *De audiëntie*, p. 100, wordt Agnes ten onrechte als dochter van Hendrik beschouwd.

53 De investering bedroeg 678 groten, terwijl het loon van een meester-timmerman in die periode schommelde tussen 1.440 en 1.920 groten: C. VANDENBORRE, *Prijzen, lonen en levensstandaard in Brugge en omgeving tijdens de 14de en het begin van de 15de eeuw*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Universiteit Gent, 1999, p. 219.

54 Het 'receptiegeld' wordt niet behandeld in de studie van DE KEYSER, *Het St. Donaaskapittel te Brugge*.

vangen. Hij had wellicht enkel de tonsuur ontvangen. Voor Alard, op dat moment ongeveer twintig jaar oud⁵⁵, was het priesterschap, als hij dat al ambieerde, geen optie. Daarvoor was immers een leeftijdsgrens van 25 jaar ingesteld. Hendrik zocht dus een oplossing *considerans la charge de conscience tant pour lui comme pour son dit filz ainse occuper ung benefice sacerdotal en tel age de minorite*.⁵⁶ Hij verzocht daarom de proost van het Sint-Donaaskapittel zijn zoon een ander beneficie te bezorgen, dat ook voor niet-priesters toegankelijk was.

Kort daarna, begin maart 1407, verbleef Hendrik van Spiere in het gevolg van de Bourgondische hertog in Brugge. Hij maakte van de gelegenheid gebruik om met de kapittelklerk van Sint-Donaas, Boudewijn van der Poele (*Balduinus de le Poele*), het probleem te bespreken. Boudewijn was als kapittelklerk als geen ander op de hoogte van de finesses van het ingewikkelde beneficiewezen in de Sint-Donaaskerk. Hij wees erop dat er nog niet zo lang geleden een kapelaan tot kanunnik was benoemd. De kapelaan in kwestie, Ledevaerd del Espee (*Leonardus de Gladio*), was priester, maar bezat een niet-priesterlijke prebende. Als de twee geestelijken hun beneficiés konden wisselen, was het probleem van de baan. Er werd onmiddellijk werk van gemaakt: de proost vroeg aan Nicolaus Scorkin⁵⁷, kanunnik en assistent van de kapitteldekken, om te polsen of Ledevaerd openstond voor de ruil. Die laatste, volgens het cartularium een devoot man, had geen bezwaren. Een eenvoudige ruil was echter niet mogelijk. In het kapittel gold namelijk ook dat elke prebende, die 'op de derde beurt vacant was' aan een priester moest begeben worden. Deze maatregel was destijds genomen om ervoor te zorgen dat het aandeel priesters in het

55 In 1406-1407 wordt hij als minderjarig beschouwd, maar in 1394 was hij al *clericus*. Rekening houdend met een meerderjarigheid vanaf 25 jaar en de mogelijkheid om de tonsuur te ontvangen vanaf de leeftijd van zeven jaar, moet Alard dus ongeveer twintig jaar oud geweest zijn.

56 Zie hiervoor en voor de verder besproken beneficiëruil: KORTRIJK, *Rijksarchief*, Fonds Colens, nr. 457/1, f. 69r e.v.

57 Nicolaus Scorkin was behalve kanunnik onder meer pensionaris van de stad Brugge en raadsheer van de Bourgondische hertog. Over Scorkin, zie W. PREVENIER, 'Scoorkinne (Niclais)', in: *Biographie Nationale*, 30 (1959), k. 761-763, en CALLEWIER, *De papen van Brugge*, prosopografische databank op CD-rom.

kapittel voldoende hoog zou blijven.⁵⁸ Indien Ledevaerd zijn prebende rechtstreeks met Alardus de Spira zou wisselen, dan werd het opnieuw een priesterlijke prebende, gezien ze op de derde beurt vacant zou komen. Daarom moest er een derde persoon in de constructie betrokken worden. Die werd gevonden in Jehan Lambais, een kapelaan van de Brugse O.-L.-Vrouwekerk.

Op 14 maart werd de ingewikkelde operatie uitgevoerd. Ledevaerd deed eerst afstand van zijn prebende, die onmiddellijk werd toegekend aan Jehan Lambais. Als priester kon hij deze prebende, vrijgekomen op de derde beurt, in bezit nemen. Vervolgens deed de procureur van Alard van Mortagne afstand van diens priesterlijke kanunniksprebende, waarna deze werd toegekend aan Ledevaerd, die als priester volwaardig kon genieten van de inkomsten ervan. Jehan Lambais deed afstand van de prebende die hij net had verworven. Omdat ze nu niet meer op de derde beurt vacant was, kon de proost ze toekennen aan Alard, die ook als niet-priester aanspraak kon maken op de inkomsten van dit beneficie. Opnieuw was Alard zelf niet aanwezig, maar werd hij vertegenwoordigd door Pieter de Rudder. Pieter legde in naam van Alard de eed af en nam bezit van zijn zetel in het koor, weliswaar *ad pavimentum* (een lagere zetel), omdat Alard geen priester was.

De kanunniken die aanwezig waren op de kapittelvergadering hadden geen bezwaar en stemden zelfs in met de ontvangst van slechts één provisie⁵⁹, hoewel er strikt genomen drie benoemingen waren gebeurd. Toch liepen de kosten volgens het memorieboek van Hendrik van Mortagne behoorlijk op. De rekening vermeldt in het totaal 27 lb. 17 s. par. voor de betaling van rechten waar zowel de hogere als de lagere kapittelgeestelijkheid recht op had. De meest rijkelijke beloning ging naar kapittelklerk Boudewijn van der Poele. Hij had de hele constructie bedacht en ontving vier lb. voor het opstellen van de benoemingsakten van Alard van Mortagne. Jehan Lambais, stroman van dienst, werd bedacht met 30 s. voor zijn 'acte de présence'. Volgens de benoemingsakte van

58 DE KEYSER, *Het St. Donaaskapittel te Brugge*, dl. I, p. 342-355.

59 Het was de gewoonte dat de kanunniken bij de benoeming van collega's een vergoeding ontvingen.

Alard had Lambais, *sponte*, ofwel uit eigen beweging, afstand gedaan van zijn prebende. Meer zelfs, volgens de akte zwoer hij op zijn priesterambt, zoals gebruikelijk was, dat hiermee geen bedrog, simonie, of ander kwaad opzet gemoeid was.

Alard zou nooit in Brugge resideren. Als student kon hij een gedeelte van zijn prebende ontvangen, zonder effectief aanwezig te zijn. Er diende wel een bedrag van twintig lb. par. (400 gr.) betaald te worden, waarmee een andere geestelijke betaald diende te worden die zijn afwezigheid bij de koordienst zou opvangen. Er bleef echter nog genoeg over voor de afwezige kanunnik, aangezien een prebende in het Sint-Donaaskapittel jaarlijks 2.400 groten kon opbrengen.⁶⁰ Op 15 mei 1409 kon Pieter de Rudder echter aan Hendrik van Mortagne heuglijk nieuws brengen:

... lieve ende werde heere, ic ghebiede mij tuwaerd omoedelik met al minnen neste, ende zen u bi Janne van der Mersch, bringher dez briefs 34 lb. 12 s. par. Vlaemsch ghelts toebehorende meester Allarde uwen zone, over den tax van zine provende van den oeste ende jare tachterst verleden, ende ic ne mochte niet er omme de gracie van den officie van den outaere, twelke alle jare draecht 20 lb. par. de welke gracie nu alreest es gheconsenteerd bi capitele ende es gheordeneert dat voortan hi ende alle dandere scolieren van den vorseide laste van officie vrij staen zullen, maer 8 s. par. moet men betalen enen clerck van 2 warften, canterie over hem siaers te doene, aldus es hi voortan al vul heffende vrie provende, God danc die u ende hem bewaren moeten ghescreven met haesten te Brugghen den xvsten dach in meye.⁶¹

De gebruikelijke som van twintig lb. par., te betalen door afwezige studenten, was voor studenten dus vervangen door het luttele bedrag van acht s. par. Overigens wijst dit erop dat Alard ondertussen subdiaken moet geworden zijn. Dit was immers een voorwaarde voor een afwezige kanunnik die op basis van een studieprivilege toch de inkomsten uit zijn prebende wilde

60 CALLEWIER, *De papen van Brugge*, p. 235.

61 KORTRIJK, *Rijksarchief*, Fonds Colens, nr. 457/1, f. 74r.

ontvangen.⁶² Zoals we hierna nog zullen zien ‘permuteerde’⁶³ of ruilde Alard op 21 juni 1410 zijn kanunniksprebende in de Sint-Donaaskerk voor een kapelanie in het hospitaal van Oostburg.⁶⁴ Alard wordt nog enkele keren in het cartularium vermeld. In een akte van 12 mei 1411 draagt hij de titel van schildknaap. Zijn naam komt een laatste keer voor op 13 november 1412.⁶⁵ Na die datum is er geen spoor meer terug te vinden van Alard. Vermoedelijk is hij kort daarna overleden.

EEN PREBENDE VOOR ROLAND

Roland, de jongste zoon van Hendrik, legde een gelijkaardig traject af als zijn broers. Hiervoor wezen we er al op dat hij in 1407 het personaatschap van Deinze overnam van zijn oudste broer. Wellicht was het ook bedoeld als studiebeurs. In 1409 studeerde Roland in elk geval in Parijs. In dat jaar probeerde Hendrik ook voor zijn jongste zoon een prebende binnen te halen. De kerkelijke loopbaan van de oudste zoon, Guy, was op dat ogenblik al voorbij, en ook de tweede zoon, Alard, was blijkbaar niet zinnens om na zijn studies daadwerkelijk verder te gaan op het klerikale pad, ook al had hij ondertussen een hogere wijding ontvangen en was hij dus gehouden aan het celibaat.

In eerste instantie probeerde Hendrik opnieuw een prebende te bekomen door een beroep te doen op de proost van het kapittel, nog steeds zijn collega-ambtenaar Boudewijn van der Nieppe. De proost ging in op de vraag van Hendrik en kende Roland de prebende toe die was vrijgekomen door het overlijden van kanunnik Michael de Angulo. Op 24 oktober 1409 nam *procurator* Pieter de Ridder de prebende in ontvangst in naam van de afwezige Roland. Hendrik van Mortagne was echter niet de enige met connecties, en de prebende werd enkele maanden later ook opgeëist door Willem Roelnis. Deze kapelaan van de kanselier van Brabant was

62 DE KEYSER, *Het St. Donaaskapittel te Brugge*, dl. I, p. 305.

63 “permutatio” was de canonieke term voor een dergelijke ruiloperatie.

64 In de kapittelakten is verkeerdelijk sprake van Oudenburg: BRUGGE, *Archief van het bisdom*, A49, f. 129v.

65 KORTRIJK, *Rijksarchief*, Fonds Colens, nr. 457/1, f. 190 en 343r.

door de paus in verwachting gesteld van de eerste prebende die in het kapittel zou vrijkomen. Ondanks protest van Pieter de Rudder en Hendrik van Mortagne, en onder druk van de Brabantse kanselier, werd Roelnis op 24 april 1410 door het kapittel als kanunnik aanvaard.⁶⁶

Hendrik zag in dat het nutteloos was nog verder aan te dringen. Op 9 juni deed Roland officieel afstand van de betwiste prebende in het Sint-Donaaskapittel.⁶⁷ De meest logische stap was nu om de prebende van Alard door te geven aan Roland. Een eenvoudige permutatie of ruil tussen de twee broers maakte dit mogelijk. Dit veronderstelde echter wel dat Roland al een beneficie bezat om te ruilen. Vermoedelijk had hij op dat ogenblik al afstand gedaan van het personaatschap van Deinze, of was het om een andere reden niet opportuun dit beneficie in de ruil te betrekken. Hendrik zorgde er daarom voor dat zijn zoon benoemd werd als kapelaan aan het altaar van O.-L.-Vrouw in de parochiekerk van Heule. Dit relatief onbeduidend beneficie was voor Roland enkel interessant als ruilmiddel. Op 30 mei 1410 benoemden de vicarissen-generaal van het bisdom Doornik Roland als kapelaan, na resignatie van dit beneficie door een zekere Roland Hemeryx. De Kortrijkse deken van de christenheid aanvaardde Roland op 9 juni als kapelaan. Roland werd bij die gelegenheid vertegenwoordigd door Johannes van der Haghe. Deze verwant van Hendrik was kanunnik in Terwaan en de ideale tussenpersoon in dergelijke situaties. Hij was het ook die de uiteindelijke ruil van Roland met zijn broer Alard van de kanunniksprebende in Brugge mogelijk maakte. Bij eenvoudige permutatie zou de prebende van Alard immers opnieuw op de derde beurt vacant worden en aan een priester be-geven moeten worden. Dat was een probleem, aangezien Roland geen hogere wijdingen had ontvangen. Johannes van der Haghe zorgde voor een oplossing. Op 21 juni permuteerde hij de kapelanie aan het altaar van Sint-Jan in het hospitaal van Oostburg met Alard voor zijn kanunniksprebende. Johannes was geen priester en kon dus volgens de regels van het kapittel de prebende nooit

66 DE KEYSER, *Het St. Donaaskapittel te Brugge*, dl. II, p. 276.

67 Over de prebende van Roland, zie KORTRIJK, *Rijksarchief*, Fonds Colens, nr. 457/1, f. 75r e.v.

volwaardig in bezit nemen. Dat was echter geen probleem, want dezelfde dag nog permuteerde Johannes op zijn beurt met Roland voor diens kapelanie in Heule. Het probleem met het priesterschap was daarmee van de baan, want de prebende was niet langer op de derde beurt vacant. Op 22 juni nam Pieter de Rudder als *procurator* bezit van de prebende van Roland.

De hele operatie kostte Hendrik van Spiere een aardige duit. Hij moest immers niet de kosten van één, maar twee benoemingen ophoesten. De kosten van Pieter de Rudder voor de benoeming van Johannes de Haghe, die uiteindelijk slechts enkele ogenblikken kanunnik was geweest, bedroegen 42 lb. 2 s. par. De uitgaven voor de opname van Roland in het kapittel bedroegen net zo veel. Daarnaast kreeg de proost van het kapittel nog een gouden *ecu* (schild) *en courtoisie*, omdat hij afzag van andere rechten. Wellicht moet deze betaling als een beloning gezien worden voor diens medewerking aan, of op zijn minst stilzwijgende goedkeuring van het scenario. Dit bracht het totale bedrag dat Hendrik van Spiere investeerde in de benoeming van zijn jongste zoon op 86 lb. 5 s. par. Dit was meteen de duurste investering van de familie in het Sint-Donaaskapittel, goed voor zowat het jaarloon van een ambachtsman in die periode.⁶⁸

Anders dan zijn broers was het Roland op het eerste gezicht menens met zijn kerkelijke loopbaan. Ongeveer twee jaar na zijn benoeming was hij subdiaken. Door het ontvangen van deze hogere wijding was een huwelijk uitgesloten. Vanaf 1412 zou hij ook effectief resideren in de Sint-Donaaskerk van Brugge.⁶⁹ De vraag stelt zich wat de motieven hiervoor waren. Ongetwijfeld moeten we ook hier de hand van zijn vader, Hendrik van Mortagne, in zien. De twee oudste zonen waren immers afgestudeerd en konden dus een loopbaan uitbouwen als ambtenaar en in de voetsporen treden van hun vader. Roland schijnt echter geen universitair diploma te hebben behaald, ondanks zijn studie in Parijs. Mogelijk was hij minder begaafd dan zijn twee broers en minder geschikt

68 Zie hiervoor n.53.

69 DE KEYSER, *Het St. Donaaskapittel te Brugge*, dl. I, p. 276.

voor het ambtenarenbestaan. Hij mocht zich dus opmaken voor een leven in de luwte van de Sint-Donaaskerk, waar zijn prebende, aangevuld met inkomsten uit de aanwezigheid bij het koor-gebed, hem van een rijkelijk inkomen zouden voorzien. Door de wijding van subdiaken zou Roland bovendien geen wettige erfgenamen hebben, wat betekende dat zijn erfdeel na zijn overlijden kon terugvloeien naar de familie.

Roland zou slechts enkele keren het kapittel verlaten, telkens voor familie zaken. Op 29 september 1412 kreeg hij van het kapittel de toestemming om drie weken afwezig te zijn naar aanleiding van het overlijden van zijn oudste broer Guy.⁷⁰ In mei 1414 mocht hij opnieuw het kapittel verlaten om zijn vader bij diens ziekbed bij te staan. Op 30 augustus 1416, nauwelijks twee jaar na zijn vader, overleed Roland. Hij werd begraven in de Sint-Donaaskerk.⁷¹

DE PREBENDE ALS INVESTERING EN VORSTELIJKE BELONING

De manier waarop de zonen van Hendrik kanunnik werden in Sint-Donaas laat weinig aan de verbeelding over. Een hooggeplaatste Bourgondische ambtenaar en edelman ondervond in de eerste helft van de vijftiende eeuw geen problemen om zijn zonen aan belangrijke en lucratieve kerkelijke ambten te helpen, die voornamelijk zouden dienen als studiebeurs en levensverzekering. De vorst zag in de toekenning van kerkelijke prebenden aan zijn ambtenaren of hun kinderen een middel van betaling.⁷²

De memorieboeken van Hendrik tonen duidelijk aan dat het Hendrik zelf was die aan de touwtjes trok. Hij kon een beroep doen op zijn uitgebreide netwerk, o.a. van zijn broodheren (de koning van Frankrijk en de Bourgondische hertogen) en collega's-ambtenaren als kapittelproost Boudewijn van der Nieppe. Een aantal geestelijken die tot zijn kring van vertrouwelingen behoorden, in dit geval Johannes van der Haghe en Pieter de Rudder, vervulden

70 BRUGGE, *Archief van het bisdom*, A49, f. 177v. In de kapittelakte wordt Guy verkeerdelijk als zoon van Roland aangeduid.

71 DE KEYSER, *Het St. Donaaskapittel te Brugge*, dl. II, p. 276.

72 BUNTINX, *De audiëntie*, p. 129.

de rol van stromannen en zaakwaarnemers. Verder was ook de medewerking noodzakelijk van geestelijken die eerder toevallig in het scenario pasten omdat ze op het juiste moment de juiste beneficijs bezaten, zoals Ledevaerd de l'Espee en Jehan Lambais, of die konden meedenken in het opzetten van de ingewikkelde constructies, zoals kapittelklerk Boudewijn van der Poele. Dat betekende ook dat het verwerven van een kanunniksprebende vaak een relatief grote investering betekende, want alle betrokken personen passeerden langs de kassa en werden vergoed voor hun medewerking. Deze investering was ongetwijfeld ook een drempel voor geestelijken van minder goede komaf om kanunnik te worden. De noodzakelijkheid van een netwerk als dat van Hendrik van Mortagne laten we hier nog buiten beschouwing. Een kerkelijke loopbaan zorgde enkel voor sociale mobiliteit indien de geestelijke uitzonderlijke talenten bezat, bijv. als zanger.⁷³

Naar hedendaagse normen kunnen bij een dergelijke werkwijze vragen gesteld worden. Strikt genomen maken Hendrik en zijn medeplichtigen zich schuldig aan nepotisme, simonie en corruptie. Het valt echter te betwijfelen of Hendrik en zijn tijdgenoten het ook zo zagen.⁷⁴ Als dat het geval was, dan zou Hendrik er niet zo openlijk over schrijven in zijn memorieboeken. De registers waren weliswaar geen publieke documenten. Ze hadden eerder een praktisch nut in de private kring van de familie Van Mortagne. Hendrik wilde met zijn notities echter ook bewijzen dat hij zich van zijn vaderlijke plicht had gekweten. Met andere woorden, door alles nauwgezet vast te leggen, klopte Hendrik zich eigenlijk op de borst. Hij had gedaan wat van een man in zijn positie kon verwacht worden.

Toch zijn er signalen dat niet alle tijdgenoten hoog opliepen met dergelijke praktijken. Zo moesten de betrokken geestelijken die afstand deden van een beneficie zweren dat ze dit uit vrije wil de-

73 CALLEWIER, *De papen van Brugge*, p. 203.

74 Zie hierover: W. BLOCKMANS, 'Corruptie, patronage, makelaardij en venaliteit als symptomen van een ontluikende staatsvorming in de Bourgondisch-Habsburgse Nederlanden', in: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 11 (1985), p. 231-247.

den, zonder kwaad opzet, bedrog of simonie.⁷⁵ Deze formulering was net bedacht om deze koehandel in beneficië tegen te gaan. Het lijkt er echter op dat theorie en praktijk ook hier sterk van elkaar verschilden. De maatregel van het kapittel om een derde van de prebenden aan priesters toe te kennen was bedoeld om het percentage priesters in het kapittel te verhogen. De regel werd echter probleemloos omzeild, met medewerking van de kapittelgeestelijkheid zelf, niet het minst proost Boudewijn van der Nieppe. Er zijn echter aanwijzingen dat in de loop van de vijftiende eeuw een mentaliteitswijziging optrad. De proosten die Van der Nieppe opvolgden, waren eveneens Bourgondische ambtenaren, maar hadden meer scrupules bij het toekennen van beneficië. Enkel David van Bourgondië, bastaardzoon van Filips de Goede en proost van 1439 tot 1451, lijkt hierop een uitzondering te vormen. In 1446 zou het kapittel bovendien zijn regels verstrengen en beslissen dat een prebende die op de derde beurt vacant was en door permutatie werd doorgegeven, haar nummer bleef behouden. Deze maatregel maakte de constructie die werd toegepast door Hendrik van Mortagne onmogelijk, al was fraude nog steeds niet uitgesloten.⁷⁶ Eind vijftiende eeuw zou Romboud de Doppere, zelf kapelaan in de Sint-Donaaskerk, ongemeen scherp uithalen naar de kapittelgeestelijken die zich bezondigden aan simonie.⁷⁷

HET FALEN VAN HENDRIK?

Toen Hendrik in 1414 op 67-jarige leeftijd overleed, kon hij op een bijzonder succesvol leven terugkijken. Meer dan dertig jaar lang had hij in het graafschap hoge functies als ambtenaar bekleed. Het had hem tot één van de machtigste en rijkste mannen van Vlaanderen gemaakt. Voor zijn nageslacht had hij de nodige voorbereidingen getroffen. Het lijkt erop dat hij daarbij een gediversifieerde strategie toepaste. Zijn oudste zoon kon zich concentreren op het feodale patrimonium, de tweede zoon was wellicht eerder

75 Zie bijv. de formulering van de eed van Lambais: *quod in resignatione et renunciatione predictis non intervenit nec interveniet fraus, dolus, simoniaca, labes, seu alius quivis contractus viciosus*: KORTRIJK, *Rijksarchief*, Fonds Colens, nr. 457/1, f. 71r.

76 DE KEYSER, *Het St. Donaaskapittel te Brugge*, dl. I, p. 355.

77 CALLEWIER, 'Leven en werk van Rombout de Doppere', p. 242.

voorbestedemd voor een ambtenarenbestaan, terwijl de derde zoon het prestige en de kerkelijke netwerken van de familie kon onderhouden in het Sint-Donaaskapittel. De enige volwassen dochter werd uitgehuwelijkt aan een goede partij.⁷⁸ Dat uiteindelijk ook zij jong zou sterven lag buiten zijn macht. Zijn drie zonen daarentegen werden allen voorzien van kerkelijke beneficijs als studiebeurzen en leken dankzij hun diploma's, het netwerk van hun vader en het familiale bezit, een mooie toekomst tegemoet te gaan.

Het liep echter anders. De zonen van Hendrik beschikten wellicht niet over de talenten van hun vader. Bovendien was ook hun geen lang leven beschoren. De oudste, Guy, die Hendrik opvolgde als heer van Linselles en Blaton, overleed al in 1412, twee jaar voor zijn vader.⁷⁹ Van de jongste zoon, Roland, weten we dat hij op 30 augustus 1416 in Brugge overleed en er ook begraven werd.⁸⁰ Alard komt nog voor in het cartularium tot ca. 1412 in verband met het goederenbeheer van de familie.⁸¹ Daarna zijn we zijn spoor bijster. Wellicht is hij enkele jaren later overleden. In een akte van 22 december 1417 treden Isabel en Jan van Halewijn, broer en zus, op als erfgenamen van Alard, naar aanleiding van een geschil over een motte in Alveringem.⁸² De volgende gekende heer van Linselles en Blaton, na de overleden Guy, is in 1419 Robert van Mortagne, de oudere neef van Guy, Alard en Roland, in 1400 nog één van de voogden van die laatste twee.⁸³ Wellicht gaat het om dezelfde persoon als *Robert le Courtrisien*, die in 1419-1420 tegen Agnes van Mortagne een proces voert voor de Oudburg van Gent over een

78 Hiermee lijkt de strategie van Hendrik van Mortagne aan een ideaaltypisch beeld te voldoen, zie hierover: J. DUMOLYN, *Staatsvorming en vorstelijke ambtenaren in het graafschap Vlaanderen (1419-1477)*, Gent, 2003 (Studies in Urban Social Economic and Political History of the Medieval and Early Modern Low Countries, 14), p. 177-178. Latere leden van de Raad van Vlaanderen, zoals Pieter Hueribloc en Jan van de Kethulle, lijken een gelijkaardige strategie met succes te hebben toegepast.

79 BRUGGE, *Archief van het bisdom*, A49, f. 177v. Guy moet slechts korte tijd heer van Linselles geweest zijn, want nog op 15 april 1411 wordt Hendrik in die hoedanigheid genoemd. Zijn oudste zoon is dan heer van Sainghin, een heerlijkheid die via zijn moeder in zijn bezit is gekomen: f. 161v.

80 DE KEYSER, *Het St. Donaaskapittel te Brugge*, dl. II, p. 276.

81 KORTRIJK, *Rijksarchief*, Fonds Colens, nr. 457/1, f. 248v.

82 BRUGGE, *Rijksarchief*, Kasselrij Veurne, oorkonden, nr. 130.

83 LEURIDAN, *Histoire de Linselles*, p. 9; KORTRIJK, *Rijksarchief*, Fonds Colens, nr. 457/1, f. 249r.

leengrond in Waarschoot, wellicht afkomstig uit de nalatenschap van Hendrik van Mortagne, en die daarbij pretendeert de naaste erfgenaam te zijn. We mogen daarom veronderstellen dat er in 1418, toen Agnes van Mortagne het verhef betaalde voor voor- noemd leen, geen van de zonen van Hendrik nog in leven was.⁸⁴

In elk geval vinden we geen van de zonen van Hendrik terug als ambtenaar. Hendrik van Mortagne lijkt dus gefaald te hebben in zijn opzet om zijn *lignage* voort te zetten. Het sociale en economische kapitaal dat hij zelf had opgebouwd ging verloren. De familie zou de komende eeuwen geen rol van betekenis meer spelen in Vlaanderen. Hendrik lijkt met het opstellen van zijn vier memorieboeken hierop geanticipeerd te hebben. Ongetwijfeld hadden de registers een praktisch nut, maar ze getuigen evenzeer van het familiale bewustzijn, dat succesvolle ambtenaren en edellieden in de vijftiende eeuw in toenemende mate kenmerkte. Zoals recent nog werd aangetoond hadden dergelijke registers dus ook een sociale betekenis, in die zin dat ze de status van de edele konden weerspiegelen.⁸⁵ Hendrik wilde zeker ook de herinnering aan zijn eigen, vluchtige bestaan levendig houden. Daar is hij alvast in geslaagd. Het memorieboek dat bewaard is gebleven, geeft ons een unieke inkijk in het leven en de loopbaan van een Vlaamse edelman ca. 1400. Het bood bovendien de unieke mogelijkheid om in deze bijdrage de familiale strategie en het belang van de netwerken bij het verwerven van kerkelijke beneficië in kaart te brengen en vanuit een andere hoek te belichten.

Zes eeuwen later is het ‘cartularium’ van Hendrik van Mortagne nog steeds het onderwerp van historisch onderzoek, zodat Hendrik van Mortagne, misschien meer dan sommige van zijn tijdgenoten, zijn plaats in de geschiedenis heeft opgeëist. De onderzoeksmogelijkheden van het register en van de fragmenten

84 OPSOMMER, “*Omme dat leengoed es thoochste dinc van der weerelt*”, p. 592.

85 DUMOLYN, *Staatsvorming en vorstelijke ambtenaren*, p. 192. Zie het vergelijkbare register van Jan van Dadizeele, uitvoerig besproken in: BUYLAERT & HAEMERS, ‘Record keeping and status performance’, p. 131-150. Hierin wordt dit register voorgesteld als een ‘koffietafelboek’, bedoeld om indruk te maken op bezoekers. Dat lijkt alvast niet het geval geweest te zijn met de memorieboeken van Hendrik van Mortagne. Daarvoor is de uitvoering te sober van aard.

van de drie niet bewaarde memorieboeken zijn echter nog niet ten volle benut. Ook voor het bestuderen van huwelijksstrategieën, adellijke conflicten, feodale structuren, het opkomende ambtenarenapparaat en de vermogensopbouw van adellijke families blijft het een bijzonder rijke bron.